

DİVAN EDEBİYATINDA SADELEŞME AKIMI

HASİBE MAZIOĞLU

Bu yazı 30 Nisan 1965'te Türk Dil Kurumu'nda verilmiş olan konferansın bir özettir.

Bilindiği üzere bu konuda yazılmış ilk önemli eser Prof. Fuat Köprülü'nün "*Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*" adlı eseridir¹. T.D.K. Başkanı sayın Agâh Sırrı Levend de "*Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*" adlı eserinde bu konu üzerinde durmuşlardır². Ben bu konuda bilinenleri kendi notlarımdan da yararlanarak bir konuşma çerçevesi içerisinde toplamaya çalışacağım:

Din ve medresede okutulan islâmî bilimler dolayısıyla dilimize girmeye başlayan arapça kelimeler yanında İran Edebiyatının örnek olarak alınması, vezinde ve edebî anlayışta İran edebiyatı modellerine uyulması yüzünden daha ilk metinlerden başlayarak bu iki dilin kelimeleri Türkçeye girmeye başlamıştır. En eski dinî metinlerde bile çok az da olsa Arapça, Farsça kelimeler bulunmaktadır. Din, islâm kültürü ve aruz vezni yüzünden bu yabancı kelimelerin Türkçeye girebilmeleri için daha başlangıçta kapılar açılmış bulunmaktadır. Anadolu'da yetişmiş ilk şairlerden Ahmet Fakih, Şeyyat Hamza millî edebiyatın etkisinden büsbütün kurtulamayarak hece vezniyle de şiirler yazmışlarsa da daha çok aruz ölçüsünü ve çok az da olsa Arapça, Farsça kelimeleri kullanmışlardır. Türk dilinin büyük şairlerinden olan Yunus Emre aruzla yazdığı şiirlerinde hattâ millî hece vezniyle yazdıklarında bile çok az da olsa Arapça, Farsça kelimeleri kullanmıştır. Şüphesiz bu yabancı kelimeler bu eserlerde Türk dilinin güzelliğini ve tabiiğini bozacak oranda değildir. Yine XIII. yüzyılda yaşamış ve sanat kaygısıyla din dışı şiirler yazmış olan Hoca Dehhanî zevkte ve söyleyişte çok iyi bildiği Farsça yazılmış örneklerle benzemek özentisini göstermiş, bunda da büyük bir başarı elde etmiştir. XIV. yüzyılda İran modellerinin etkisi altında ve sanat göstermek özentisi ile eser vermiş olan Ahmedî, Kadı Burhaneddin, Ahmed-i Dâî gibi şairler İran Edebiyatının konularını, mazmunlarını, mefhumlarını edebiyatımıza aktarırlarken Arapça, Farsça kelimeleri ve tamlamaları bir önceki yüzyıl şairlerine göre daha çok kullanmışlardır. Selçuklular zamanında önceleri Arapçanın sonra da Farsçanın resmî dil olarak kullanılması yüzünden Türk

¹ Prof. Fuat Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*, İstanbul Devlet Matbaası, 1928.

² Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960.

aydınları yanında Türkçe bilim ve edebiyat dili olarak bir önem taşımıyordu. Beylikler zamanına kadar bu durum sürüp geldi, Arap ve İran dil ve edebiyatlarını bilmeyen, geleneklerine bağlı Türk Beyleri Türkçenin resmî dil olarak önem kazanmasında ve gelişmesinde büyük rol oynadılar. Âşık Paşa'nın:

*Türk diline kimsene bakmaz idi
Türlere hergiz gönül akmaz idi*

diyerek Türk diline kimsenin bakmadığından yakınması Selçukluların İran dil ve edebiyatına karşı göstermiş oldukları aşırı ilgi yüzündendi. Beylikler zamanında beylerin bizzat teşviki ve Türkçe yazan sanatçıları korumasıyla Türk diline karşı rağbetin artmasını *Süheyl ü Nevbahar* yazarı Hoca Mes'ud da:

*Cihanda bu gün resm eyle gider
Ki öküş kişi Türkiye meyl ider*

beytiyle açıklar. Halkın okuması ve yararlanması için yazılmış olan dinî, sofiyane, ahlâkî, tarihî ve destani eserlerin manzum olsun, mensur olsun, telif olsun, çeviri olsun sade bir dille yazılmış olduklarını görüyoruz. Arapça, Farsça kelimelerin ve basit tamlamaların bulunduğu eserler yazılmakla birlikte Türkçe bu yabancı dillere hâkim durumdadır. Bir bölüm eserlerin de yalnız baş kısımlarındaki tevhid, münacat ve naat bölümleri özentili bir üslûpla yazılmış olmakla birlikte daha sonraki bölümlerin dili oldukça sadedir. Sanat göstermek ve İran edebiyat örneklerine benzemek isteği ile eser veren ya da çeviri yapan şairler ve yazarlar Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları kullanmakta hiç bir sakınca görmemişlerdir. Aruz ölçüsünün Türkçenin yapısına uymaması güçlüğü şairleri Arapça, Farsça kelimeleri ve tamlamaları kullanma kolaylığına yöneltmiştir. İlk eserlerde Türkçe bu yabancı dillere üstün durumda iken gittikçe Arapçanın ve Farsçanın akımına uğramıştır. XV. yüzyılda sanat göstermek özentisi ile din dışı eser veren şairler ve yazarlar üzerinde İran edebiyatının etkisi büyük ölçüde artmış, şairlerimizde İran şairlerinin eserlerine karşı büyük bir hayranlık duyulmaya başlanmıştır.

XV. yüzyıl edebiyat tarihimiz bakımından çok önemli bir devredir. II. Murad, Fatih, II. Bayezid gibi doğrudan doğruya edebiyatla uğraşan şair padişahlardan başka II. Murad'ın emîrlerinden Umur Bey, Fatih'in veziri Mahmut Paşa, Sinan Paşa, Ahmet Paşa, Kasım Paşa, Nişanî Mehmet Paşa gibi edebiyatla uğraşan, şairleri, sanatçıları, bilginleri koruyan devlet büyüklerinin yakın ilgileri ile dil ve edebiyat iyice gelişmiş, sayısız eserler yazılmış, Arapça birçok dinî, tarihî eserlerle çeşitli bilim alanlarından ve İran edebiyatının bütün türlerinden sayısız çeviriler yapılmıştır. Bu yüzyılda saray şairleri üzerinde İran edebiyatının etkisinin büyük ölçüde artması yüzünden Arapçanın, Farsçanın kelimeleri, tamlamaları ve gramer özellikleri geçmiş yüzyıllardakinden daha çok dilimize girmiştir. Halk için yazılmış olan dinî, tasavvufî, tarihî, ahlâkî eserlerde ve çevirilerde bu yabancı dillerin etkisinin

daha az olduğu görülür. Bu çeşit eserlerde Türkçe yine hakim durumdadır. "Tefsir", "Kıyas-ı enbiya", "Tezkiretü'l-evliya" çevirilerinde, tasavvuf eserlerinde ve tarihlerde dil yine oldukça sadedir. XV. yüzyılın başında yetmişmiş olan Şeyhî İranda öğrenim gördüğü için İran edebiyatını ve şairlerini yakından tanımış ve onların büyük ölçüde etkisinde kalmıştır. Başta Ahmet Paşa olmak üzere Fatih sarayının şairleri de İran edebiyatı örneklerine karşı büyük bir hayranlık duymuşlardır. Bu aşırı hayranlık dolayısıyla Ahmet Paşayı tezkirecilerin kınamış olduklarını biliyoruz. Örneğin Lâtifi bu konuda şunları yazmıştır: "İttifak-ı suhan-verân budur ki eğer merhûm mütercimlik töhmeti ile müttehem olmayaydı şuarâ-yı Rûm içinde ser-âmed ve müselleme ve cemiinden eş'ar ve ekrem olarak mukarrerdi."

Böylece Fatih devrinde bilginleri ve sanatçıları koruyan bir saray çevresinin meydana gelmesiyle nesirde ve nazımda İran edebiyatı örnekleri göz önünde bulundurularak daha büyük bir özentinin başladığı görülür. Fatih'le II. Bayezid sanatçı yaratılışlarını tatmin etmek amacıyla yazdıkları şiirlerinde divan şiiri özelliklerine bağlı kaldıkları gibi Fatih Şehidî'ye, II. Beyazid İdris-i Bitlis-i'ye Osmanlı şehnamesini Farsça olarak yazdırmışlardır. İrandan İstanbul'a gelen şairlere Fatih'in göstermiş olduğu iltifat ve ihsanların o devir şairleri üzerinde nasıl bir tepki yaptığını

*Mesihî gökten insen sana yer yok
Yürü var gel Acemden ya Araptan*

beyti pek güzel açıklar. Padişahların Farsçaya ve İran şairlerine göstermiş olduğu bu yakın ilgi yüzünden Türk şairleri de İran örneklerine benzeyen eserler yazmakta birbirleriyle âdeta yarışmışlardır. Bunun sonucu olarak da edebiyat dili Arapça, Farsça kelimeler ve tamlamalar yüzünden çok ağırlaşmıştır.

İşte divan edebiyatında dille sadeleşme dediğimiz akım yine bu yüzyılda bu ortam içerisinde şiir diline karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. II. Murad Mercimek Ahmede *Kabusname*'yi açık bir dille Türkçeye çevirmesini emrederken Umur Bey de *İksirü's-saâde*'yi Türkçeye çeviren yazara aynı yolda emir vermiş, yazar bunu bütün güçlüğüne karşı yerine getirmeye çalıştığını söylemiştir. Bundan başka XV. yüzyılın bir bölük şairlerinde Türkçenin dil ve ifade olanaklarından yararlanma, yerli konulara ve tasvirlerle yönelme gibi bir kendi kendini bulma çabasının başladığını görüyoruz. Bu yüzyılda İran edebiyatı hayranlığına karşı ortaya çıkan bu tepki yalnız Aydınlı Visalî'de görülmez. II. Bayezid ve I. Selim zamanında Edirne'de "Sarayı-humâyun" hocalığı yapmış olan ve "ilm-i beyanda" ve "fenn-i aruzda" geniş bilgisi bulunan Visalî şair olarak büyük bir değer taşımaz. Şiirlerinin değersizliğini Şehî "eş'arı ilmüne göre degül, andan hazz olunmaz" kaydıyla belirtir. Visalî'nin Lâtifi tezkeresinde bulunan sade Türkçe ile yazılmış bir gazelinin:

*Gözleriündür güzelüm gözümi can ile seven
Göze göster gözüni gözden ırağ olma igen*

matlamdan da anlaşılacağı üzere zayıf bir şairdir. XV. yüzyılda Visalî'den başka şairler de bazan sade Türkçe ile şiirler yazmışlardır. Bu yüzyıl şairlerinin çoğu şiirlerinde halk tabirlerine, atasözlerine yer vermek, Türkçe kelimelerden yapılmış kafiye ve redifleri bol bol kullanmak, yerli tasvirler yapmak suretiyle dilde bir sadeleşme akımı yaratmışlardır. Safî mahlâsıyla şiirler yazmış bulunan Cezrî Kasım Paşa'nın ve Necatî'nin şiirlerinde atasözlerini kullanmış olmakla tanındıkları Sehî, Lâtîfî tezkerelerinde yazılıdır. Lâtîfî, Safî için "Şuarâ-yı Rûmda mesel-güylük evvelâ andan sâdır olmuş ve Necâtî begde kemâlin bulmuşdur" der. Bu yüzyılın her bakımdan önemli bir şairi olan Necatî kasidelerinde ve gazellerinde İran şiirini örnek almış, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları kullanmış olmakla birlikte hayranlıktan ve taklitten kurtularak kendi kendisini bulmaya çalışmıştır. Âşık Çelebi, tezkeresinde Fars şairlerinin attıkları ayıplama taşlarının insafsız yaralarından Anadolu şairlerini onun kurtarmış olduğunu söyler. Necatî Türkçeyi şiir dili olarak işlemek için büyük çaba göstermiştir. Sade beyitleri yanında pek çok kullandığı halk tabirleriyle, atasözleriyle Türkçe kelimelerle yapılmış kafiye ve redifleri ile şiirlerine bir sadelik, tabîlik ve yerlilik vermeye çalışmıştır. Sade beyitlerinden birkaç örnek verelim:

*Dünyâyı bir yana kosalar bir yana seni
Bana seni gerek seni ey bivefâ seni*

*Padişahım boynu bağlı kulunam
Dili öldür dile sakla dili at*

*Aşıklarun ne itdüğünü anlamağ için
Allah edeydi bir güzele mübtelâ seni*

*Yüzüne gülse bir kaç gün Necâtî sakın aldanma
Ki gerçekler inanmadı bu dünyanun yalanına*

*Adeti hüblarun cevri ü cefâdur ammâ
Bana ittiklerini kimselere itmediler*

*Ben üzümün suyun severüm sofi danesin
Zira kimi kızını sever kimi anasın*

*Güzelsüz olmayuz oluruz etsüz ekmeksüz
İki gözsüz bakayum dünyâya ben*

XV. yüzyılda büyük ölçüde artan İran edebiyatı hayranlığına karşı yine bu yüzyılda başlayan bu kendi kendisini bulma, şiir dilinde sadeleşme ve tabîleşme hareketiyle birlikte İran mesnevî konuları örnek alınmadan yazılmış orijinal mesnevîlerin de meydana getirilmeye başlandığı görülür. XVI. yüzyılın başlarında yazılmış olan Mesihî'nin Edirne güzellerini ögen *Şehrengiz*'i ile, Tacizade Cafer Çelebi'nin *Hevesname*'si yerli konuları işleyen ilk orijinal mesnevîlerdir.

XVI. yüzyılda ise Türk edebiyatı nazımda ve nesirde daha çok gelişmiştir. Şairlere büyük güven gelmiş, imparatorluğun haşmetine uygun değerde eserler ortaya koymuşlardır. İranla siyasî alanda baş gösteren rekabet edebî alanda da kendisini göstermiştir. Baki:

*Bu devr içinde benüm pâdişâh-ı mülk-i suhan
Bana sunuldu kasîde bana verildi gazel*

gibi beyitleriyle edebî alanda cihana meydana okumuştur.

XVI. yüzyılda da yine İran edebiyatından çeviriler yapılmakla birlikte İran edebiyatının etkisi çok azalmıştır. Edebî türlerin her alanında orijinal eserler yaratılmıştır. Fakat orijinal ve yerli özellikler taşıyan bu eserlerde dil her zaman sade değildir. Arapça, Farsça kelimeler gramer özellikleriyle birlikte dile iyice yerleşmiş durumdadırlar. Sanat göstermek özentiyle yazılmış olan manzum ve mensur bütün eserlerin dili ağır, üslûbu çok süslüdür. Ancak menakıpnameler, dinî tarihler gibi halk için yazılmış eserlerin ve bazı tarihlerin dili oldukça sadedir. Şiirde tasannu meraklısı olan Baki Arapçadan yaptığı çevirilerin önsözlerini özentili bir dil ve üslûpla yazmış olduğu halde diğer bölümlerini daha sade olarak yazmıştır. Hayalî, Fuzulî, Nev'î gibi her zaman sanat göstermek kaygısıyla yazmamış olan şairler duygularını dile getirdikleri şiirlerinde, özellikle gazellerinde sade, külfetsiz bir dille yazmışlardır. XVII. yüzyılda Nabi'nin:

Divân-ı gazel nüsha-ı kâmus değildir

dediği gibi Fuzulî de bu yüzyılda:

*Gazel de ki meşhûr-ı devrân ola
Okumakta yazmakta âsân ola*

demiştir.

Bu yüzyıl şairlerinin şiirleri içerisinde sade olarak söylenmiş pek çok beyitleri varsa da bu sade beyit ve mısralar şairlik yeteneği ve teknik alışkanlıkla söylenmiştir. Yoksa hiç bir divan şairi için dilde tam bir sadelikten söz edilmez. Divanlarda dil bakımından sade olan mısra ve beyitler daha çok olan yabancı kelime ve tamlamalarla yüklü beyitler arasına sıkışmış durumdadır.

XV. yüzyılda şiir dilinde başlayan sadeleşme ve yerleşme hareketi XVI. yüzyılda yalnız iki şairde bilinçli olarak devam eder. Bunlar Tatavla'lı Mahremî ile Edirneli Nazmî'dir. Bu iki şair de bütün şiirlerini Arapçayı ve Farsçayı kullanmadan yazmamışlardır. Ancak bir bölüm şiirlerinde yabancı kelimeleri hiç kullanmamışlardır. Prof. Köprülü'nün tetkikleriyle ilk defa dikkati çeken bu iki şairin yapmak istedikleri davranış gerçekten çok önemlidir. Ancak bu iki şair sanatçı olarak kişiliklerinin çok zayıf olması yüzünden bu davranışlarıyla edebiyatımızda bir ilgi uyandıramamışlardır. Bu iki şair "Türk-i Basit" denilen aruzla ve yabancı kelimeleri kullanmadan yazdıkları şiirleriyle XVI. yüzyılda dilde sadeleşme akımını temsil etmişlerdir. Ne var ki bu akım XVI. yüzyılda bu iki şairden başka bir taraftar bulamamıştır. Şeyhülislâm Yahya ve Nédim başta olmak üzere daha sonraki yüzyıllarda yetişen şairlerin Türkçeyi tabiiği ve canlılığı ile kullanmalarının, yine XV.

yüzyılda başlayan yerli konulara dönüş hareketinin sonraki yüzyıllarda geniş ölçüde yer almasının divan şiirimizin dilinde az çok bir sadeleşme yaratmış olduğu görülürse de buna güçlü bir sadeleşme akımı denemez.

Böylece divan şiirindeki "Türkî-i Basit" denen sade Türkçe akımının XV. yüzyılda başlayıp XVI. yüzyılda sona ermesinin nedenleri şunlar olsa gerektir:

1- Türkçe 3-4 yüz yıldır aruza uygulanmakla birlikte aruz ölçüsüyle ve öz Türkçe kelimelerle güzel ve ahenkli şiir söylemek kolay değildir. Fuzulî gibi büyük bir şair bile

Nazm-ı nâzîk Türk lâfzıyla igen düşvâr olur

diyerek aruzla şiir söylemenin güçlüğüne duymuştur. İran edebiyatını örnek tutan divan şairlerimiz, islâm dinini ve kültürünü benimsemekle daha ilk yüzyıllarda dilimize girmiş bulunan Arapça, Farsça kelimeleri kullanmakta bir sakınca görmemişler ve kendilerine bu kolay yolu seçmişlerdir.

2- Divan edebiyatı estetiğine uygun güzel ve ahenkli şiir söylemek İran modellerinde olduğu gibi özentî göstermeyi gerektirir. Bu yüzden şairler "Türkî-i Basit" denen basit Türkçe ile yazmayı küçümsemişlerdir.

3- Mahremî ile Nazmî'nin sanatçı kişilikleri çok zayıf olduğu için "Türkî-i Basit"le yazdıkları şiirleriyle edebiyat alanında bir ilgi yaratamamışlar ve başka şairlerde bu yolda bir heves uyandıramamışlardır.

ATATÜRK S Ö Y L E V

(NUTUK)

II

Bugünkü dile çevirenler :

DR. MEHMET TUĞRUL - SALÂH BİRSEL

CAHİT ÖZTELLİ - HAMDİ OLCAY

Fiyatı : 10 Lira